

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ

ФАРҒОНА ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ

**FarDU.
ILMIY
XABARLAR-**

1995 йилдан нашр этилади
Йилда 6 марта чиқади

5-2018
ОКтябрь

**НАУЧНЫЙ
ВЕСТНИК.
ФерГУ**

Издаётся с 1995 года
Выходит 6 раз в год

ФАЛСАФА, СИЁСАТ

Н.ХОЛМИРЗАЕВ

Баркамол инсонни шакллантиришнинг асосий омиллари80

С.ЮЛДАШЕВ, Ҳ.АҲМЕДОВА

Жамиятни илмий бошқаришнинг баъзи масалалари83

Н.ХАКИМОВ, А.АБДУМАЛИКОВ

Ривожланишнинг янги босқичи шароитларида кадрлар тайёрлашни такомиллаштириш86

АДАБИЁТШУНОСЛИК

Қ.ЮЛЧИЕВ

Хроңотоп – лирик композиция асоси (Шамшод Абдуллаев шеърлари мисолида)89

С.ЖУРАЕВА

Лутфий тўртликлари ҳақида баъзи мулоҳазалар92

Э.НАСРУЛЛАЕВ

Алишер Навоий феномени ва жадид адабиёти намояндалари98

Р.ДАМИНОВА

Туркий шеърятда ғазал102

ТИЛШУНОСЛИК

Ш.ИСКАНДАРОВА, А.РАСУЛОВА

Тўсиқсизлик категорияси ва тил мазмуний структураси хусусида106

З.АЛИМОВА

Ўзбек тилига форс-тожик тилларидан ўзлашган *но-* префиксли сўзлар хусусида109

ПЕДАГОГИКА, ПСИХОЛОГИЯ

Ш.ДЖУМАНОВ

Бўлажак ўқитувчининг шахс бўлиб шаклланишида коммуникатив қобилият моҳияти113

Л.ШУКУРОВА, В.УМАРОВА

Ўзбекистон ҳудудида ганчкорлик санъати тарихий ривожланиш босқичларининг илмий асослари117

ИЛМИЙ АХБОРОТ

Х.ЭШЧАНОВ, А.САРИМСАҚОВ, М.БАЛТАЕВА, М.НУРМАТОВА

Полифункционал гемосорбент олиш усули121

Н.ОЛИМОВА, А.МИНОЖИДИНОВ

Қорхонанинг амалий фаоллиги ва самарадорлик кўрсаткичлари ҳамда инновацияларнинг ўзига хос хусусиятлари123

М.АБДУЛЛАЕВА

Ибратнинг жамиятшуносликка қўшган ҳиссаси126

А.КОСИМОВ

Ёзувчи Т.Мурод услубининг ўзига хослиги («Отамдан қолган далалар» романи мисолида)129

М.УСМОНОВА

Тилнинг пайдо бўлиш муаммосига оид қарашлар131

Р.АБДУЛЛАЕВА

Оламнинг лисоний манзараси133

М.А.НАЗРАЛИЕВА, М.О.ОРИПОВА

Ўқиш кўникмасини шакллантиришдаги муҳим ва самарали стратегиялар136

Ш.АБДУЛЛАЕВ

Аҳил қўшничилик муносабатлари тарихий - маданий жараён сифатида140

АДАБИЙ ТАҚВИМ

Жаҳонга танилган олим143

ТАҚРИЗ. БИБЛИОГРАФИЯ

Библиография147

ТИЛНИНГ ПАЙДО БЎЛИШ МУАММОСИГА ОИД ҚАРАШЛАР

М.Усмонова

Аннотация

Мақолада тилнинг пайдо бўлиш муаммосига оид қарашлар ва уларнинг фалсафий, психологик, социологик ва филологик тушунчалар билан алоқадорлиги ҳақидаги фикрлар ёритилган.

Аннотация

В данной статье рассматриваются вопросы и взгляды происхождения языка, связанные с философскими, психологическими, социологическими и филологическими понятиями.

Annotation

The article elucidates various problems upon appearing of a language and views on their philosophical, psychological, sociological and philological relations.

Таянч сўз ва иборалар: тил, тилнинг пайдо бўлиши, тил пайдо бўлишига доир қарашлар ва оқимлар, тил тараққиёти, фалсафа.

Ключевые слова и выражения: язык, происхождение языка, взгляды и направления происхождения языка, усовершенствование языка, философия.

Keywords and expressions: language, appearing of the language, different views and trends on a birth of a language, development of a language, philosophy.

Тилнинг пайдо бўлиши ғоят мураккаб жараён бўлиб, бу муаммога ёндашишлар ҳам турли-тумандир. Бу жиҳатдан ҳам филологик, ҳам фалсафий, ҳам бадий-эстетик, ҳам социологик ва психологик ёндашувларнинг ҳаммаси бирйўла татбиқ этилиб муносабат билдирилган. Жавахарлал Неруннинг куйидаги фикри яна ҳам қизиқарлидир:

“Тил грамматика ва филологияга қараганда ўта кенг ва ўлчамсиздир. Бу, халқ руҳи ва маданиятининг поэтик васиятномаси, мавжуд фикр ва образлар таъсири остида туғилган онг ва қиёфаларнинг жонли тимсолидир. Сўзлар, кўпинча, ўзларининг эски шаклларини сақлаган ҳолда, маъноси асрлардан-асрларга ўзгариб боради, эски ғоялар янги ғояга айланади. Қадимий сўз ёки қадимий жумла мазмунини, айниқса, руҳини англаб олиш қийин. Агар биз бу кўҳна мазмуннинг ичига кирмоқчи бўлсак, ўтмишда шу тилда гаплашган одамлар фикрини англамоқчи бўлсак, унда маълум бир романтик ва поэтик ёндашув зарур бўлади. Тил қанчалик бой ва кўпқиррали бўлса, бу қийинчилик ҳам шунчалик ортиқ бўлади”[1].

Айни даврда мавжуд бўлиб, кундалик истеъмолда фаол қўлланиладиган жонли тилнинг ўтмишдаги моҳияти, мазмуни ва руҳий дунёсини англаш, ҳис қилиш шунчалик мураккаб экан, умуман, тилнинг қандай пайдо бўлганлигини

аниқлаш қанчалик мураккаб муаммо эканлигини тушуниш унчалик қийин эмас. Тилнинг пайдо бўлиши илмий дунёда фалсафий, психологик, социологик ва филологик тушунчалар билан алоқадор ҳолда ёритилади. Бу эса турли қарашлар ва оқимларнинг пайдо бўлишига олиб келган.

Тилнинг пайдо бўлиш муаммоларининг ҳал қилинишида қадимги давр юнон файласуфлари – стоикчилар, эпикурчилар, француз ва немис маърифатпарвар файласуфлари Ж.Ж.Руссо ва И.Гердер, шунингдек, Г.Лейбниц, В.Гумбольдт, А.Шлейхер, А.А.Потебня, Д.Н.Кудрявский каби буюк тилшунослар томонидан қўллаб-қувватланган биологик назариялар – товушга тақлид ва ундов назариялари “гапириш механизмнинг пайдо бўлишини, асосан, психофизиологик планда ўрганишни бош масала қилиб қўядилар”[2].

Бундай қараш дунё этнографлари томонидан ҳам эътироф этилади. Машҳур этнограф Э.Б.Тайлор бу масала бўйича куйидаги фикрни билдирган: “Ҳайвонлар қичқириқларига тақлид қилиб, ўзларини қувонтирувчи инглиз болалари, ўзларининг сеvimли ўйинларини арра ёки рандадан чиқаётган, милтиқ ёки бошқа қуроллар отишмаларидан чиқаётган товушларга, бошқа турдаги турли асбобларга хос товушларга тақлид қилувчи янги

М.Усмонова – ФарДУ ўзбек тилшунослиги кафедраси ўқитувчиси.

зеландияликлар тилнинг пайдо бўлишида муҳим аҳамиятга эга бўлган тақдирга бир хил йўл билан келадилар” [3].

Бу хусусият ҳозирги замон ривожланган тилларида муҳрланиб, ҳамон яшаб келаётгани ҳақида Ю.В.Рожественский шундай фикр билдиради: “Инсон тили ҳам худди ҳайвонлар “тили”дагига ўхшаш сигналлик (сигнал бериш) хусусиятларига эга. Бизга ёт бўлган тилда гапирувчи одамнинг беихтиёр бақирғи, ҳузурланиш, оғриқ ёки ғазаб туфайли пайдо бўлган хитоб-ҳайқирғини ҳам тушунамиз. Буларнинг ҳаммаси тилнинг инсоннинг ибтидоий ҳолатидан мерос бўлиб қолган ижтимоийликкача бўлган хусусиятдир [4.9-10,12-13].

Бундан маълум бўладики, ижтимоий ҳодиса сифатида тил системасининг структурал элементлари, деб қараладиган товуш дастлаб ҳис-туйғу, инсоннинг турли эмоционал ҳолатларини ифодаловчи восита бўлиб, нисбатан торроқ функция бажарган. Бу нарса ҳозирги замон ривожланган тилларда тўла сақланган. Тил айти шу жиҳати билан инсон руҳиятидаги барча психологик жараёнларда иштирок этади, ана шу жараёнларни юзага чиқариш воситаси сифатида функция бажаради – рудимент ўчган эмас, аксинча, янада бойиган ва фаоллашган.

Юқоридаги қараш ва назариялар бўйича гапириш механизми, шу механизмни вужудга келтирувчи ва ташкил этувчилари сифатида психологик ва физиологик омилларга асосий эътибор қаратилган. Физиологик омил ҳаракатланувчи аппаратни созлайди, шакллантиради, у товушни бир хилликдан чиқаради, унинг социал функция бажариши учун хизмат қилади, психологик омил эса, ана шу аппаратни ҳаракатга келтиради – ҳаракатлантирувчи омил. Ҳар иккиси биргаликда тилни “ишлаб чиқаради”.

Тилшунослик тарихида шундай даврлар ҳам бўлганки, тилнинг бош вазифаси ҳисоблаб келинган коммуникатив функция иккинчи планга сурилиб, унинг моҳияти бу вазифадан келиб чиқиб қаралмаган. “Энг янги тилшуносликнинг асосчиларидан бири В.Гумбольдт учун тил “жамиятдаги одамлар муносабатининг ташқи воситаси” сифатида эмас, балки дунёни билиш воситаси, “улар (кишилар)нинг ақл кучлари ва дунёқарашлари вужудга келиш тараққиётининг “ воситаси сифатида пайдо бўлади [5].

Кўринадики, тилда ақл ва дунёқарашни вужудга келтирувчи, шакллантирувчи таассуротлар акс этади. Шу маънода “тил инсоннинг турли сезгилари орқали идрок қилинган таассуротларининг онгли равишда товушлар орқали ифодаланишидир” [6].

Адабиётлар:

1. Дж.Неру. Открытие Индии. -М.: Изд. политической литературы, 1989.
2. Кодухов В.И. Введение в языкознание. М.: “Просвещение”, 1979. Бу ҳақда яна: Реформатский А.А. Введение в языковедение. М.: “Просвещение”, 1967; Степанов Ю.С. Основы общего языкознания. -М.: “Просвещение”, 1975.
3. Тайлор Э.Б. Первобытная культура. - М.: Изд. политической литературы, 1989.
4. Тимофеев Л.И. Слова в стихе. -М.: “Сов. писатель”, 1982.
5. Верещагин Е.М., Костоморов В.Г. Лингвострановедческая теория языка. -М.: “Русский язык”, 1980.
6. Мюллер М. Сравнительная мифология. В.кн: “Хрестоматия по теории литературы”. -М.: “Просвещение”, 1982.

(Тақризчи: Ш.Искандарова – филология фанлари доктори, профессор)